

NAGY PÉTER TIBOR

A FELVÉTELIT PÓTLÓ FAKTOR: AZ ÖNSZELEKCIÓ

Előzmények

A magyar statisztika a 19. század óta számontartja a polgári iskolai, középiskolai egyetemi hallgatók szüleinek foglalkozási összetételét. A polgári iskolától az egyetemig természetes módon csökken a „segédszemélyzethez” tartozók aránya, s növekszik a magán és köztisztviselőké, de – a numerus clausustól terhelt szektorokat leszámítva – magas az önálló kereskedőké is. A statisztika alapján a izraelita és evangélikus lakosság felülreprezentációját a magasabb iskolatípusokban első pillantásra konstatálhatjuk.

A régi rendszer vonatkozásában általában elkülönülten elemzendő szülő foglalkozási adatot Andorka Rudolf számította át 1949 utáni kategóriákra.

Igy 1930-ból is hozhatunk adatot, hogy a társadalom 7,3 %-t kitevő „szellemi dolgozók” (mely egy jellegzetes 1949 utáni kategória) a gimnáziumi diáknépeség 46,9%-t adták, s később is számos adat támasztja alá a szellemi dolgozók megmaradó felülreprezentációját.

Ha nem az iskolák, hanem az iskolázottság által elérhető pozíció felől közelítünk, hasonló eredményeket kapunk. 1949-ben a szellemi foglalkozásúak a foglalkoztatottak 11,4%-t tették ki. E csoport 31,6%-a szellemi foglalkozású szülők gyermeke volt. A kilépési mobilitás felől vizsgálva: a szellemi foglalkozásúak gyerekeinek 1949-ben kétharmada új maga is szellemi foglalkozást, a szakmunkás apáknak mindössze egyötöde, a mezőgazdasági apáknak mindössze 3,2 %-a. 1983-ban a férfi foglalkoztatottaknak hasonlóképpen kb. tizede vezető és értelmiségi: egyötödük vezető és értelmiségi szülők gyermeke (s további egyhatedük szellemieké) . A kilépési mobilitás felől vizsgálva: a vezető és értelmiségi foglalkozásúak fiúgyerekeik 46,0 %-t, a szakmunkás apák fiaik 12,4 % -át, a mezőgazdasági apák fiaik 5 % -át tudták a társadalom felső tizedébe juttatni. „Ha a társadalom nem érte is el a háború előtti évekre jellemző zártságát, szemmel láthatóan afelé tart. A teljes populáció idősebb részében még hatnak az 1945-ös rendszerváltás következményei, és ez jelentős mértékben csökkenti az átlagokat. Ha azonban külön nézzük a fiatalabbakat, akkor egészen más adatokat kapunk. Például 1992-ben az összes értelmiségi férfi 23,2%-a származott vezető vagy értelmiségi apától, ám ha csak 29 éves vagy fiatalabb férfiakat nézzük ott az arány 46,7 %, tehát már el is érte az 1930-as szintet” (Andor Liskó:28.o.)

Az ötvenes évek statisztikai évkönyveiben már elég primitív, s elnagyolt kategóriák szerint olvashatunk csak adatokat az egyes iskolatípusokba járók foglalkozási háttéréről. Közismert tény az is, hogy az iskolai adatszolgáltatás rendjében a szülők foglalkozási adatai meglehetősen megbízhatatlanok, hiszen az iskola eredményességi oldalról abban érdekelt, hogy jobban tanuló értelmiségi szülők gyerekeit vegye fel, politikai oldalról pedig abban, hogy több munkásszülőt mutasson ki: nem lehet tehát tudni, hogy az ellentmondásosan besorolható szülőknek mikor mekkora hányada tűnik fel egyik vagy másik csoportban.

Mégsem teljesen érdektelen az a – statisztikai évkönyvekben publikált adat, hogy 1960-ban a középiskolai tanulóknak 15,6%-a paraszti, 35,1 %-a nem mezőgazdasági fizikai háttérrel érkezik. (1950-ben e két szám még 23,6% ill. 35,4 % volt) . (Magyar statisztikai zsebkönyv: 1961 164.o) Összességében tehát a jogszabályban rögzített származás szerinti kategorizálás idején is alulreprezentáltak a fizikai dolgozók a szülők körében. (A felsőfokon a munkások aránya 30-ról 33 %-ra nő ugyan, s a parasztszülőké 19-ről is csak 17-re csökken az 1950-es évtizedben, de tudnunk kell, hogy közben a tanítóképző is felsőfokú iskolává vált, s alig későbbi adatok szerint - Valóság 1963 6 54.p. - ebben a főiskolátípusban szignifikánsan alacsonyabb az értelmiségi gyerekek aránya.)

Létezik persze az iskolai statisztikánál egy sokkal megbízhatóbb adat, s ez az 1960-as népszámlálás eltartottsági statisztikája.

1960-ban a 14-17 éves korú népességből a mezőgazdasági fizikai dolgozó szülők gyerekeinek kevesebb, mint harmada járt iskolába, a nem mezőgazdasági fizikaiak gyerekeinek fele, a szellemi dolgozók gyerekeinek viszont négyötöde. A szakmunkásképző illetve a középiskola választása is ugyanezen logika szerint oszlik meg: a mezőgazdasági fizikai foglalkozásuk 14-17 éves korú gyerekeinek mindössze 9,4% járt szakmunkásképzőbe. A szakmunkásképző ugyanis a nem mezőgazdasági fizikaiak kedvelt iskolatípusa volt, minthogy megfelelő korú gyerekeknek 21,1% járt ide. Az értelmiség viszont már máshová küldi gyerekeit: mindössze 13,8 %-uk marad szakmunkásképzőben. Logikus ezek után, hogy az értelmiségi gyerekeknek 56 %-a járt középiskolába (ez az adat a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 20,2 %, a mezőgazdaságiaknál mindössze 10,1 % .)

Felsőfokon a különbségek még nagyobbak, hiszen a mezőgazdasági fizikai szülők 18-24 éves korú gyerekeinek 1,4 %-a, a nem mezőgazdasági fizikaiknak 1,9%-a, a szellemieknek viszont 8,8%-a volt egyetemi főiskolai hallgató.

Azaz a származás szerinti kategorizálás ellenére az ötvenes évek végén (!) a szellemiek a középiskolában – korcsoportos lakossági számarányukhoz képest 2,61-szeresen, a felsőoktatásban pedig 3,13-szorosan felülreprezentáltak – olyan adatok szerint, melyet – legalábbis az adatfelvétel szakaszában - egyszerűen lehetetlen volt manipulálni.

Nem annyira társadalom, mint inkább politika-történeti tény, hogy a származási kvóták eltörlése annak ellenére történik, hogy a politikai központ is konstatálja az egyenlőtlenséget: "a munkás és parasztszülők gyermekeinek egyrésze ma még kevesebb ösztönzést és útbaigazítást kap az értelmiségi pálya felé, mint a szellemi területen dolgozó szülők gyermekei" – olvasható a Pártéletben. (1963 11.sz. 31.p.)

A származási kvóták eltörlése után a hivatalos statisztika átmenetileg nem rögzíti a fizikai és szellemi dolgozók arányát, de e szám 1966-tól ismét része az oktatási statisztikának. Államigazgatási adatok szerint 1970-ben a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyerekei már csak gimnazisták 11, a szakközépiskolások 13,3%-t teszik ki, ez tíz évvel később már csak 7,6 ill 10,5 %. A nem mezőgazdasági fizikaiak aránya enyhén növekszik is: a gimnáziumban 35,9-ről 37,0-ra, a szakközépiskolában 44,1-ről 54,2. Egyértelmű viszont, hogy az alacsonyabb presztizsű, a felsőoktatás felé csak igen kevésbé vezető intézményben magas a fizikai dolgozók aránya. A felsőfokú intézményekben is minél magasabb az intézmény presztizse annál alacsonyabb a fizikai dolgozók aránya, az orvosi egyetemen pl 27 % körül van, míg az agráregyetemen 37 % körül, a művészeti főiskolákon 26 % körül a műszaki főiskolákon 47 % körül. A pedagógusképzés presztizsfokozatainak lejtője különösen látványos: a 1980-ban a

óvónóképzőkben 58,8, a tanítóképzőkben 49,5, a tanárképző főiskolákon 43,4, a tudományegyetemeken viszont csak 32,5% a fizikai dolgozók aránya. (A magyar oktatás a statisztika tükrében, 1945-1980 Bp 1980) A szakmunkásképzőkbe járóknak viszont négyötöde fizikai dolgozó szülőktől származik. (Oktatási adatok gyűjteménye, Bp, 1975). Az 1970-es és 1980-as népszámlálás is publikál adatokat az általános iskolába, a középiskolába, a szakmunkásképzőbe s a felsőoktatásba járó eltartottak szüleinek társadalmi összetételéről, melyből megállapítható, hogy 1960-ban, 1970-ben és 1980-ban a legjobb középiskolába lépési esélyekkel a tercier szektorban dolgozó szellemiek lánygyermekai rendelkeznek, a második-harmadik helyek eloszlásának változása viszont hosszabb elemzést érdemel. A felsőoktatásba kerüléshez mindhárom időpontban a tercier szférában alkalmazott szellemi dolgozók gyermekeinek helyzete volt a legbiztosabb, ezen belül 1960-ban a fiúk esélye a lányokénak másfélszerese, 1970-ben 1,14-szerese, 1980-ban viszont már csak 1,02-szerese.

Látható, hogy az idősoros oktatásstatisztikai adatok jól mutatják a trendet, s domborítják ki „a nem királyi tanulmányi út”, a szakközépiskola differenciáló hatását, a népszámlálási statisztika pedig még a szellemieken belül is lehetővé teszi az ágazatok közötti differenciálást. A népszámlálási adatok egyébként furcsa mód szegényednek, az 1960-as népszámlálás az (1970-essel és 1980-assal ellentétben) még lehetővé teszi a szülők között a szakképzett és szakképzetlen fizikaiak elkülönítését, illetve olyan ágazati bontása is van, mely a tercier ágazaton belül pl. a kereskedelemben és a közigazgatásban dolgozókat elkülöníti, a másik végpont 1990-es népszámlálás már egyáltalán nem foglalkozik az eltartott tanulók szüleinek összetételével, sőt maga az iskolázottsági statisztika sem differenciál a szakközépiskolát és a gimnáziumot végzettek között.

A szociológiai felvételek – vagy negyven éve - viszont négyféle értelemben mondanak többet, illetve mást, mint az idézett oktatásstatisztikai és népszámlálási adatok: egyrészt meghosszabbíthatóvá teszik az idősoros adatokat, hiszen bőséges adatokat olvashatunk a nyolcvanas és kilencvenes évekről is, másrészt lehetővé teszik, hogy a nyilvánvalóan jobb esélyekkel rendelkező szellemi szférán belül differenciáljunk a vezetőik és értelmiségiek ill. egyéb szellemiek között, harmadrészt lehetővé teszi, hogy a szülők iskolázottságának hatását a szellemi mivolttól elkülönítve vizsgáljuk meg, negyedrészt a településszerkezeti hátrányt is kalkulálhatóvá teszik.

A hatvanas évek vége és a 90-es évek vége között készült ezirányú szociológiai felvételeket Andor Mihály és Liskó Ilona könyve pontosan számbaveszi, így azok elősorolása itt most indokolatlannak tűnik: az eredmények a szülő iskolázottsági/foglalkozási háttér és az iskolaválasztás közötti növekvő összefüggést mutatják.

A szociológiai felmérésekből az is kitűnik, hogy *a szülők iskolai végzettsége minden egyéb – magas társadalmi státuszt jelző - tényezőnél fontosabb*. Az azonos foglalkozási csoportba (pl. vezető, vagy értelmiségi) tartozó személyek közül egyértelműen a magasabb iskolázottságúak gyerekei érik el a jobb iskolai eredményeket, sőt a különböző foglalkozási csoportokba tartozó, de azonos mértékben iskolázott csoportok között kisebb a különbség, mint a foglalkozási csoportokon belül, a különbözőképpen iskolázottak között. (A magasabb jövedelem, s a jobb lakáskörülmények is kevesebbet számítanak: a magasan iskolázottak – ha nem elég tehetősek – más fogyasztási javak feláldozása árán is gyermekük iskoláztatására, különórára költenek, vagy a kisebb lakásban is úgy szervezik az étletteret, hogy a gyerek jobb esélyekkel tanulhasson. Noha a kistelepülésen lakók rosszabb eséllyel küldik gyermekeiket gimnáziumba, s különösen jó gimnáziumba, de míg az iskolázottsággal lineáris az összefüggés, addig a települési hátránnyal nem az: a legkisebb településeken lakó

iskolázottak – minthogy úgyis utaztatni kell gyerekeiket – immár inkább választják a jó gimnáziumokat, mint a helyi választékkal megelégedő kisvárosi szülők. (Andor Liskó)

Az iskolázottság több generáción át érezteti hatását, az azonos iskolázottsági csoportba tartozó szülők gyerekeinek továbbtanulási esélyei szisztematikusan összefüggenek nagyapjuk iskolai végzettségével.

A mennyiségi felülreprezentációtól különbözik a minőségi.

Karády Viktor – noha fő témája a felekezeti egyenlőtlenség – minden másnál nagyobb adatbázison mutatja be azt is, hogy az 1945 előtti Magyarország iskolázott társadalmi csoportjainak gyerekei szisztematikusan jobban tanultak, illetve jobb jegyeket szereztek, mint – legalábbis azonos felekezetbeli – iskolázatlan szülőktől származó gyerekei.

Ferge Zsuzsa – még a nagy szociológiai felvételek előtt, 1962-ben publikálta, hogy az alsótagozatban a vezetők és értelmiségiek gyermekeiből 49 %, a segéd munkások gyermekei között viszont csak 8% kitűnő s jelesrendű. (Statisztikai Szemle 1962 október) S a különbözőség kulturális okairól is lehet valamit tudni Kulcsár Kálmántól: a munkás és paraszt szülők tanuló fiainak egyötöde nem olvas egyetlen könyvet sem, az alkalmazottak gyerekeinek viszont csak egytizedéről mondható ez. (Valóság, 1960 2sz.45.o.)

Andor és Liskó számos későbbi felmérést idéz, melyekből kiderül, hogy minél magasabb az apa és anya társadalmi státusza és iskolai végzettsége, annál jobbak a tanulmányi eredmények, s nemcsak az általános iskolában, ahová mindenki jár, hanem a középiskolában is, ahová pedig az alsóbb foglalkozási - iskolázottsági csoportokból csak a jobbak kerültek. Kitűnik, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek közül a jótanulást is a szülő iskolázottsága határozza meg leginkább. 1963-ban az értelmiségiek általános iskolás gyerekeinek közel harmada, a szakmunkásokénak tizede, a segéd munkásokénak huszada volt kitűnő tanuló. A kitűnőséget a szülő iskolai végzettsége jobban befolyásolja, mint foglalkozási státusza, hiszen 1963-ban a vezető és értelmiségi apák gyerekeinek 55,3 % kitűnő vagy jeles, az egyetemet végzettekénél ugyanez 64%. De a kilencvenes évekre is igaz, hogy a egyetemet végzettek gyerekeinek tanulmányi átlaga 4,57, a nyolc osztálynál kevesebbet végzettek gyermekei átlaga pedig 3,77 – s két szélsőség között is rendre összefügg az átlag az apa végzettségével. Az iskolai végzettségnek – a kilencvenes évekből adatok szerint is nagyobb a befolyása, mint a foglalkozásnak. Mindazonáltal az is kitűnik, hogy rosszabb tanulmányi eredmény, vagy másféle iskolai kudarc esetén más stratégiát követnek a tanult, mint a tanulatlan szülők. Minél iskolázottabb a szülő, annál kevésbé valószínű, hogy a rossz tanulmányi eredmény az iskola illetve az iskolatípus elhagyásához vezet. (Ez egyben azt is jelzi, hogy nem bármely indikációjú felülreprezentáció vezet azonos viselkedéshez: Karády Viktor mutatja ki, hogy a századforduló és a két világháború közötti korszakban - a középfokon mennyiségileg is felülreprezentált - izraeliták tanulmányi eredménye jobb ugyan, mint keresztény középosztálybeli társaiké, de a nem kifejezetten jó tanuló zsidókat szüleik kivesszik a középiskolából, s ipari-kereskedelmi pályára küldik. Míg tehát – akkor is, később is, most is – az iskolázottsági/foglalkozási gyökerű tolóerők a mennyiségi és minőségi felülreprezentáció egymással való kapcsolatát *nem* igazolják, addig a felekezeti gyökerű tolóerők *igen*.)

Andor és Liskó beszámol azokról a konkrét mechanizmusokról, melyek a tanultabb emberek gyerekeinek iskolázási esélyeit növelik: konkrétan bizonyítható, hogy az ilyen szülők mennyivel másképpen tájékozottak az iskolák belső világáról, erőssorrendjéről, mint a többiek, hogy mennyivel kevésbé sürgetik gyerekeiket, hogy hosszú távú tanulás helyett mielőbb szakmát válasszanak, hogy mennyivel inkább érzékelik – s gyerekeikkel mennyivel inkább

érzékeltek - hogy az iskolai tárgyak nem egyenlő súlyúak (pl. nyelvet tudni nem azért kell, mert fontos a jó osztályzat), hogy mennyivel inkább tisztában vannak a szimbolikus tudásjavak jelentőségével. A "milió" a "beállítódás" a "kultúra hajszálcsovei" fogalmi mellé olyan világosan empirizálható adatok kerülhetnek, mint a különórák, a könyvek száma, a tanulási tér szervezése, a példaként szolgáló testvérek iskolai életútja: ezek nagyságrendje kivétel nélkül összefügg a szülők iskolázottságával, mégpedig úgy, hogy az iskolázott apák csoportján belül szisztematikusan esélyt javít, ha az anya is iskolázott, illetve, ha a nagyapa is az. (Sőt gyerekeik iskolai esélyeinek befolyásolásában az anya iskolázottsága fokozatosan fontosabbá válik, mint az apáé. Az anya (apáénál) erősebb hatása – tehetjük hozzá – nemcsak az iskoláztatásra, hanem például a gyerekek istentiszteletlátogatási gyakoriságára is kimutatható.)

A felsőoktatásba kerülő diákok összetétele pedig egyértelműen azt mutatta, hogy a középiskolázás tömegesedése után a felsőoktatásba kerülés függ össze szisztematikusan a családi háttérrel.

A nyitott felsőoktatás viszonyai között ugyanakkor a társadalmi háttér már nem egyszerűen a tanulmányi kiválóságot valószínűsítő hatásán keresztül érvényesül. A felsőoktatásba kerülés sokféle lehetősége (az e kérdésekre különösen érzékeny francia szakirodalomban - lásd Csákó Mihály 2003) előtérbe hozta az önszelekció problémáját. Világos ugyanis, hogy a középiskolai végzettség kvázi teljeskörűvé válása és a felsőoktatás kvázi nyitottsága mellett egyre fontosabbá válik, hogy kik azok, *akik nem is jelentkeznek* a felsőoktatásba, akik a szakmát adó középiskolai tanulmányokkal befejezettnek tekintik tanulmányaikat, illetve, akik a szakmát nem adó érettségi után a szakmatanulást vagy a munkaerőpiacon lépést előnyben részesítik a továbbtanulással szemben. Magyar viszonyok között: kik azok, akik ebben a megváltozott helyzetben (tehát annak ellenére, hogy nem szakmunkás-bizonyítványuk, hanem továbbtanulásra jogosító érettségijük van, s hogy többféle intézménybe, többféle módon jelentkezhetnének, mint az előttük járó nemzedékek) mégsem jelentkeznek a felsőoktatásba, akik eleve elzárják magukat az iskolázási karriertől. Milyen motívumaik vannak arra, hogy ne jelentkezzenek, illetve a hozzájuk makroszociológiai értelemben hasonló fiataloknak milyen motívumaik vannak, amelyek végül is jelentkezésre bírják őket? (Azaz: milyen motívumok hiányoznak a nem jelentkezőkből?)

Ha a továbbtanulási esélyegyenlőség iránt elkötelezett politikai erők akarják, meghatározhatnak olyan hátrányos helyzetű csoportokat, melyeknek előnyöket kívánnak biztosítani. Az előnyadást - akár „affirmative action” (azaz a hátrányos helyzetűek számára a versenyelvű bekerülést megkerülő kötelező „kvóta”) típusú, akár a tényleges tanulmányi teljesítményt és eredményt növelő, akár a továbbtanulástól visszafogó anyagi körülményeket kompenzáló legyen is az - jól mérhető társadalmi kritériumokhoz kell kötniük, ha nem egyszerűen az iskola vagy az egyetemek szubjektív mérlegelésére kívánják bízni azt. A következőkben becsléseket is megfogalmazunk, mely kritériumok alapján lehetne (különböző méretű) társadalmi csoportokat pozitívan diszkriminálni. (Bár nem tárgya a cikknek sietünk leszögezni, hogy pozitív diszkrimináció gyanánt nem az „affirmative action”-t, hanem a tanulmányi rásegítést és az anyagi kompenzációt tartjuk célszerűnek, a magyar oktatásügy alkotmányos rendjével összeillőnek. Az önszelekció illetve a felsőoktatásba jelentkezés motívumainak iskolatípus-specifikus illetve társadalmi csoport specifikus mutatói alapján - politikailag és financiálisan tisztázandó módon - a kormányzat biztosíthat/ösztönözhet pályaválasztási és továbbtanulási tanácsadási tevékenységeket, osztályfőnöki továbbképzést és segéd-anyagkészítést, iskolapszichológusi szolgálatot stb. A célcsoport konkrét meghatározása és mérete viszont a ráfordítható költségvetési források függvénye.)

Sokféle adatbázist lehetne használni e kérdés megválaszolásához. E tanulmányhoz használt kutatásunk mintája olyanokra terjedt ki, akik 1978 és 1983 között születtek és érettségiztek. (A felnőtt népességnek 5,3 %-ára becsüljük e népességet.) Mintatagjainkat - itt nem részletezendő módon - a véletlen mintavétel szabályai szerint értük el. (A 2434 esetet a 2002. évben vettük fel, a kutatás a közoktatási helyettes államtikárság megrendelésére készült.)

A kérdéseket saját korábbi tapasztalataink és más nagy kutatások (elsősorban a Csákó Mihály vezette néhány évvel ezelőtti ELTE kutatás alapján, a kérdések és itemsorok egy részének átvételével, más részének újraformálásával alakítottuk ki. A nagy ELTE kutatáshoz képest egy reprezentatív mintás kutatásnak zömében hátrányai vannak. Három előnye van csupán: nem „önkitöltős” volt, a minta nem iskolai alapú volt, tehát az évekkel korábban érettségizettek *későbbi* továbbtanulási kísérleteire is kiterjedt, s kérdést tett fel a *felekezeti hovatartozásra* vonatkozóan.

1. A KÖZÉPFOKÚ TOVÁBBTANULÁS HIÁNYA – MÉG MINDIG

A középfokról való továbbtanulást természetesen meghatározza az, hogy ki az aki egyáltalán eljut a középfokra. E jelenségre más kutatások alapján tennénk néhány utalást, miután jelen kérdőívben nem szerepelt az általános iskolára vonatkozó adat. Az általános iskolázás jellegzetes problémája, hogy a *befejezés* az alsóbb társadalmi csoportok számára elhúzódik, a nem értelmiségi gyerekek viszont jelentős részben szakmunkásképzőben, ill. a közhiedelemmel ellentétben jó néhányan *sehol sem* tanulnak tovább. (A 14-17 éves korosztálynak mindössze 60,3%-a jár érettségit adó középiskolába, 20,3 % szakmunkásképzőben ill. szakiskolában tanulnak, s minthogy az általános iskolások - tehát évvesztések - száma 6,5%, és a gyógypedagógiai intézményekben tanulók aránya 2,1 %, a maradék 7,8% semmilyen iskolatípusba sem jár. (1999 stat évkönyv.)

Tudjuk, jelen tanulmány elején idéztük is, hogy már általános iskolás korban szisztematikus összefüggés van a társadalmi helyzet és a tanulmányi eredmények között. (Andor-Liskó: 2001) A jó tanulmányi eredményt elérő alsóbb társadalmi csoportok sem ugyanazokba az iskolákba jelentkeznek, mint a hasonló eredményű felsőbb csoportok. Azaz *nem pusztán* arról van szó, hogy az alacsonyabb társadalmi helyzet a rosszabb tanulmányi eredményen át hat a kisebb továbbtanulási valószínűsége.

Andor-Liskó adatai szerint a nyolc osztályos iskolai végzettségű szülők egyáltalán továbbtanuló gyerekeinek 40%-a megy érettségit adó középiskolába (8:32 arányban a szakközépiskola javára), a szakmunkásképzőt végzetteknek már 57%-a (15:42), - az egyetemet végzetteknek viszont 97%-a (89:8) (Andor-Liskó,2000) Azok között, *akik továbbmentek érettségit adó középiskolába*, a gyenge eredményű segédmunkás-gyerekeknek (az apa foglalkozása felől nézve) alig 4 %-a választotta a gimnáziumot, a szakmunkás-gyerekeknek 21 %-a, az egyéb szellemi foglalkozású szülők gyerekeinek 31 %-a, az értelmiségi-gyerekeknek 38 %-a. (Ezen belül az egyetemi diplomások gyerekeinek 41 %-a.) A másik oldalon pedig: a kitűnő segédmunkás-gyerekeknek 51%-a, a hasonló szakmunkás-gyerekeknek 44,5 %-a választotta - a kétféle típus közül - a szakközépiskolát, ez az arány az egyéb szellemi foglalkozású szülők gyerekei között 31, az értelmiségi szülők gyerekei között 15 %. (ELTE adatbázisból végzett számítások)

Ha a gimnáziumok ill. a szakközépiskolák között a szerint állítunk fel sorrendet, hogy az egyes iskolákból milyen valószínűséggel kerültek egyetemre diákok, akkor is azt

tapasztaljuk, hogy az alsóbb társadalmi csoportok gyermekei a hozzájuk hasonló tanulmányi eredményű értelmiségi gyerekeknél szisztematikusan gyengébb iskolába kerülnek.

Az általános iskolák spontán működési mechanizmusai tehát az iskola kezdésekor és befejezésekor - a továbbhaladást tekintve - egyaránt újjátermelik a továbbtanulási esélyegyenlőtlenségeket.

Már említettük, hogy jelen tanulmány alapját jelentő kérdőívünkben nem volt erre vonatkozó kérdés – de mások eredményeiből nyilvánvaló : az önszelekció a középiskolába jelentkezés / nem jelentkezés pillanatában megkezdődik.

2. EREDMÉNYEK A TELJES ÉRETTSÉGIZETT NÉPESSÉG ÖNSZELEKCIÓJA VONATKOZÁSÁBAN

Társadalmi csoport háttér hátrányok

Az érettségizettek között 55 %-os többségben lévő lányok pontosan ugyanolyan arányban jelentkeznek a felsőoktatásba, mint a fiúk. A lányok önszelekciója inkább abban jelenik meg, hogy az egyetemre jelentkezők körében kissé alulreprezentáltak.

Az apa státusza - ahogyan ez várható is volt - több szempontból csökkentette felvételig jelentkezés esélyét.

A munkanélküli apák gyermekeinek háromötöde, a nyugdíjasok gyermekeinek (és apával nem rendelkezőknek) fele nem jelentkezett. Az egyetemre jelentkezés szempontjából tagoltabb a kép, a nyugdíjasok gyermekeinek helyzete ugyanis valamivel jobb, mint az apával nem rendelkezőké.

Nagyobb társadalmi kategóriákat tekintve a nem jelentkezés tekintetében a várható sorrend csak részben állt be: az értelmiségiek gyermekeinek négyötöde, az egyéb szellemi foglalkozásúak gyermekeinek közel kétharmada jelentkezik a felsőoktatásba, s a másik végpont a szakmunkásoké és a betanított munkásoké is tiszta. Az átlag körül van a vállalkozók gyermekeinek helyzete, nyilván, mert a vállalkozók között nagyszámban találunk viszonylag iskolázatlan, sőt szerény anyagi kondíciókkal rendelkező kényszervállalkozókat is. (A diplomás vállalkozók gyermekeinek kétharmada jelentkezik valahová...)

Kifejezetten meglepő viszont, hogy a *mezőgazdasági fizikai státuszban* lévő apák gyermekeinek csak 27 %-a nem jelentkezik, helyzetük tehát az értelmiségiek és egyéb szellemi foglalkozásúak között van. Ha nem a túlságosan kis szám (az egész csoport mindössze 13 fő) tehet erről, akkor az, hogy eleve olyan alulreprezentáltak a gyermekeiket középiskolába küldő népességben, hogy az ezt egyáltalán tevők már motiváltabbak. (Hasonló jelenségről számolhatunk be más adatok alapján a cigány népesség esetében, a gimnáziumot végzett cigányok meglepően magas aránya tanul tovább. (Forray, 2003) A korábbi teljes körű adatbázis (az említett Csákó-féle) is a mezőgazdasági fizikai népesség meglepően jó eredményeit mutatja. Természetesen, ha a továbbtanulási ambíciókat vizsgáljuk, kiderül, hogy itt az alacsonyabb presztízsű, könnyen megcélozható intézmények, pl. az agrárfőiskolák, felülreprezentáltak.)

A másik végpont az egyetemre jelentkezés tekintetében nyílik az olló a gyerekek felét odairányítani igyekvő értelmiségiek és éppen csak negyedét odaküldő (azaz épp az átlaghoz illeszkedő) egyéb szellemi foglalkozásúak között. Az egyéb szellemi foglalkozásúak itt a vállalkozókkal kerülnek egy szintre. A szakmunkások és mezőgazdasági fizikaiak jó 10 százalékpontos távolságban vannak az átlagtól, a segédmunkások ugyanannyival vannak lemaradva tőlük.

Az apa beosztása mechanikusan függ össze a nem jelentkezés valószínűségével, minél inkább vezető állásban van az apa annál kisebb a valószínűsége a nem jelentkezésnek. A két végpont 32 ill. 50 %. Az egyetemre jelentkezés vonatkozásában a sorrend természetesen fordított, de a különbség nagyobb.

Az apa iskolai végzettsége sem lineárisan befolyásolja a jelentkezési valószínűséget.

Az egyik végponton a 8 általánost végzetek és a szakmunkásképzőt végzetek igen közel vannak egymáshoz. (Ennyit arról, hogy *a plusz három év tanulás, illetve a szakmával rendelkezés milyen keveset segít...*) Ehhez képest immár 10 százalékpontos ugrást jelent a szakmunkásképző után szerzett szakközépiskolai érettségi.

A logika itt megtörik, mert a szakközépiskolai végzettségű apáknak már valamivel jobb a helyzetük, mint a gimnáziumi végzettségűeknek. 37 ill. 42 % a felsőfokra nem jelentkezők aránya.

A főiskolai diplomával rendelkező apák gyerekeinek helyzete csak némileg jobb, mint a szakközépiskolát végzeteké, hogy azután az egyetemi diplomával rendelkező apáknál 15 %-ra csökkenjen a sehová sem jelentkezők aránya.

A másik végponton az egyetemre jelentkezés vonatkozásában majdnem tiszta a sorrend: a szakközépiskolát és gimnáziumot végzett apák gyerekeinek egyaránt negyede ambicionálja ezt.

A szakközépiskolai végzettség a férfiak középmezőjénél tehát nagyobb valószínűséggel mutat felfelé - ha nem is az egyetem, de a főiskola irányába - mint a „formálisan magasabb presztízsű” gimnáziumi végzettség.

Az anyák esetében a dolgozók és nem dolgozók közötti esélykülönbség (mármint arra való esély, hogy felvételre „küldje” középiskolás gyermekét) már kisebb. A nem aktív anyák között alig van különbség aszerint, hogy háztartásbeliről, gyesen-gyeden lévőről, vagy munkanélkülről van szó. Az apák foglalkozásánál megfigyelt sorrendhez képest feltűnő, hogy az értelmiségi anyák és a hozzájuk - az apáknál is megfigyelt különös eredmény szerint - közelálló mezőgazdasági fizikaiak után immár nem az egyéb szellemi foglalkozásúak, hanem a vállalkozók következnek. Valószínűleg a nagytömegű alacsony beosztású irodai munkát végző nő rontja le - az átlag szintjéig - a szellemi foglalkozású nők gyerekeinek felvételezési esélyeit. Természetesen itt is a szakmunkások és a segédmunkások zárják a rangsort.

A vállalkozó nők - mint viszonylag ritka kategória - jó esélyeit az is jelzi, hogy az értelmiségi nők gyerekei után azonnal ők következnek az egyetemre jelentkezés rangsorában. Az egyéb szellemi foglalkozásúak itt is az átlaggal vannak egy sorban, a segédmunkás nők gyerekeinek pedig kevesebb mint tizede próbálkozik egyetemmel. A mezőgazdasági fizikaiak az egyéb szellemi foglalkozásúak és szakmunkások közé állnak be az egyetemre jelentkezés szempontjából.

Az anyáknál megfigyelt legfontosabb sajátosság a vállalkozók viszonylag jó szereplése.

Területi háttér hátrány

A jelentkezés tekintetében a települések presztízsoráról szóló hipotézisünk (minél nagyobb településen lakik valaki annál kevésbé önszelektív) nem állta meg a helyét.

Egyedül a községekben lakókra (a vizsgált népességnek harmada) jellemző ugyanis, hogy kevesebb, mint felük jelentkezett a felsőoktatásba. A városokban és Budapesten lakók az átlag körül helyezkednek el, a megyei jogú városok vannak a legjobb helyzetben. (Az, hogy a település közép és felsőfokú intézménnyel rendelkezik-e, ezt csak minimális mértékben mozdítja el.)

Családi háttér hátrány

Az elvált szülők gyerekei valamivel kisebb arányban jelentkeznek a felsőoktatásba, bár egyetemre jelentkezési esélyük már nem kisebb. Az elváltság nem a család csonkaságán keresztül hat, erre utal, hogy az egy szülővel, csonka családban (tehát újraraházasodás nélkül) felnövekvő gyerekek felsőoktatási továbbtanulási ambíciója nem kisebb, sőt az egyetemet jobban preferálnák, mint a főiskolát.

A testvérek számával várható módon, szisztematikusan összefügg, mind a nem jelentkezés, mind a hosszabb tanulmányi idejű ill. szelektívebb és ekképpen kockázatosabb egyetemről való tartózkodás.

A testvérek száma különösen azzal együtt hat negatívan, hogyha azok „rossz példát” mutatnak. Ezt mutatja, hogy a nem érettségizett idősebb testvérrel rendelkezőknek kétharmada nem veszi célba a felsőoktatást, viszont ha a testvér vagy testvérek érettségiztek, a jelentkezés esélye nem kisebb (sőt az egyetemre jelentkezés esélye sem kisebb), mint az egyedüli gyerekeknél.

Ha a családban nincs érettségizett a jelentkezés esélye 50 % alá, az egyetemre jelentkezése 20 % alá esik.

A magukat osztálytársaiknál szegényebbnek érzők 9 százalékpontnyival kisebb arányban jelentkeznek felsőoktatásba, mint akik nem így érznek.

Az iskolai hátrány

Az iskolatársak felsőoktatásba kerülésének percepciója (kérdésünk ugyanis nem annak tényére vonatkozott, hanem hogy a megkérdezett tudomása szerint milyen arányban veszik fel az iskolából a diákokat) lineárisan összefügg a nem jelentkezéssel. Ennek ellenére csak a két leggyengébb kategória, azaz az egyötödös és kisebb felvételi arányszámú iskolai légkör hat olyan erősen, hogy az átlag alá nyomja a jelentkezést. Mi több, még azokból az iskolákból is, ahonnan csak néhány gyereket vettek fel a felsőoktatásba a diákok harmada jelentkezik.

A legradikálisabb, úgy tetszik ügödöntő különbség a szakközépiskolák és gimnáziumok diákjai között van, *a gimnazisták négyötöde a szakközépiskolások kétötöde jelentkezik a felsőoktatásba*. Ráadásul a jelentkező egyetemisták enyhe többsége, a jelentkező szakközépiskolások kisebbsége veszi célba az egyetemeket. (E tanulmány szóhasználatában az egyetemek főiskolai karain való továbbtanulás főiskolai továbbtanulásnak minősül.) (1.1 sz táblázat)

1. sz. táblázat.

GIMNSZK1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? Crosstabulation						
			JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
			,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
GIMNSZK1	1,00 gimnáziumi	Count	192	352	425	969
		% within GIMNSZK1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%

	2,00 szakközép	Count	920	371	174	1465
		% within GIMNSZK1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%
Total		Count	1112	723	599	2434
		% within GIMNSZK1	45,7%	29,7%	24,6%	100,0%

A gimnáziumok között a legjobb teljesítményt a mintában magukat mindössze 6 tanulóval képviseltető 4-6-8 osztályos iskolák nyújtják: minden tanulójuk jelentkezett valahová. A tiszta nyolcosztályos iskolák csak 4 tanulóval vannak jelen. A három párhuzamos tagozat beindítását csak a nagy iskolák engedhetik meg maguknak, s közülük is azok melyek szakmailag ambicionálják ezt. Kifejezetten gyenge eredményt mutatnak a 4 és 8 osztályt működtető gimnáziumok. A 4 és 6 osztályosok és persze a nagy tömeget jelentő 4 osztályosok hozzák a gimnáziumok átlagát. A hatosztályos gimnáziumok biztatják leginkább diákjaikat, hiszen kilenczetedük jelentkezik a felsőoktatásba.

Összességében a négyosztályos gimnáziumok ugyanolyan arányban „jelentkeztetik” a felsőoktatásba a diákjaikat, mint a szerkezetváltók, még a főiskola egyetem arányban sincsen lényeges különbség. Az egyházi iskolák diákjai az átlagot jóval meghaladó mértékben ambicionálják a továbbtanulást, de látni fogjuk, hogy ez leginkább a gimnázium-szakközépiszkola arány eltérő mértékének tudható be.

A középiskolaváltás érdemben rontja a felvételizésbe vágás esélyeit. Ez azt jelzi, hogy az eredeti középiskolaválasztás hatása nagyon nagy, a tananyagok-tankönyvek rendkívüli variabilitása miatt az általános iskola végeztével gyengébb iskolát választó diáknak nagyon kis esélye van arra, hogy sikerrel átkerüljön egy felvételi-orientáltabb iskolába.

Tanulság: a közép-iskolatípus választás determináns volta

Első legfontosabb tanulságunk, hogy „a középfokú végzettség általánossá válása” - mely több évtized alatt kiteljesedő, az 1990-es népszámlálás összevont középiskola-fogalmával előrevetített, az oktatási törvényekkel legalizált, a szakmunkásképzők szakközépiszkolává konvertálásával felgyorsított folyamat - a középiskolai végzettség kétféle „értelme” közötti határt elmélyíti.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a szakközépiszkolákból kisebb valószínűséggel kerülnek a felsőoktatásba diákok, hanem arról, hogy a szakközépiszkola választása eleve a tovább nem tanulás választását jelenti, s *a szakközépiszkolákon belüli legelőnyösebb helyzetű csoportok önszelekciója is eléri a gimnáziumok leghátrányosabb helyzetű nagycsoportjainak önszelekcióját.*

A szakközépiszkolai és gimnáziumi érettségi nyilvánvalóan, a résztvevők számára egyre markánsabban eltérő funkciója a felsőoktatás tömegesedésével elmélyült. Míg ugyanis az erősen szelektív bekerülésű felsőoktatás idején a gimnáziumi út azon hátránya, hogy a felsőoktatásba be nem kerülő fiatal teljesen szakma nélkül léphetett a munkaerőpiacra kellően „kompenzálta” a szakközépiszkolák azon hátrányát, hogy kisebb valószínűséggel vezettek a felsőoktatás felé: jelen körülmények között e szempont eltűnni látszik. A közelmúltban mindinkább azok választották a szakközépiszkolákat, akik eleve lemondanak a felsőfokú végzettségről, s azok választották a gimnáziumokat, akik mindenképpen felsőfokú végzettséget szerettek volna maguknak, illetve gyermeküknek.

Ugyanakkor látni kell, hogy a középiskolai végzettség már maga is érték társadalmi mobilitási szempontból. A szakközépiskolák jelen állapotukban (érettségit és szakmát adó intézmény nem nagy továbbtanulási esélyekkel) is diákjaik mintegy felének már iskolázottsági mobilitást jelentenek. (A gimnáziumok a diákjaik negyedének jelentenek önmagukban iskolázottsági mobilitást.) A felsőoktatásba *nem* jelentkezés a szakközépiskolai szülők kevesebb, mint hetedének, a gimnáziumi szülők több mint harmadának jelentené a „családi hanyatlás” nyílt beismerését.

Az is tény, hogy a gyermekeiket gimnáziumba küldő nem érettségizettek gyerekeinek több mint háromötöde ténylegesen jelentkezik a felsőoktatásba, miközben a gyermekeinek szakközépiskolát választó érettségizetteknek ennél kisebb része jelentkezik a felsőoktatásba.

Összességében: amennyiben egy kormányzat célul tűzi ki a felsőoktatásba kerülés egyenlőtlenségeinek csökkentését, nem kezdheti mással, mint a gimnáziumba vagy szakközépiskolába kerülés egyenlőtlen esélyeinek csökkentésével. Erre viszont értelemszerűen leginkább akkor nyílik mód, ha az általános iskolák nem egyszerűen abban érdekeltek, hogy diákjaik továbbtanuljanak, hanem abban hogy mindenki - tehát az alsóbb társadalmi csoportba tartozók is - a lehető legjobb (tanulmányi eredményeikhez képest lehető legjobb, lehető legnagyobb mértékben a továbbtanulásra előkészítő) iskolában tanuljon tovább. Ugyanakkor az iskolák konkrét klientúrájának való megfelelésnek ez ellentmondhat, s a fenntartó is érdekelt lehet egy-egy szakközépiskolával kapcsolatos „diákbiztosító” tevékenységben.

3. A GIMNAZISTÁK ÉS SZAKKÖZÉPISKOLÁSOK ESÉLYKÜLÖNBSÉGEIRE HATÓ TÉNYEZŐK

A felsőoktatásba felkészítő klasszikus iskolatípuson a gimnáziumon belül és a szakközépiskolákon *külön* is érdemes megvizsgálnunk a hátrányos helyzetet okozó tényezőket.

A gimnáziumban eleve nagyobb, azaz kétharmados többségben vannak a lányok. A lányok továbbtanulási valószínűsége itt már érdemben kisebb, mint a fiúké, s míg a fiúknak fele, addig a lányoknak csak kétötöde ambicionálja az egyetemi továbbtanulást. (2. sz táblázat)

2, sz táblázat.

NEME1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	NEME1	1,00 férfi	Count	55	120	189	364
			% within NEME1	15,1%	33,0%	51,9%	100,0%
		2,00	Count	137	232	236	605

		nő	% within NEME1	22,6%	38,3%	39,0%	100,0%
	Total		Count	192	352	425	969
			% within NEME1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	NEME1	1,00 férfi	Count	443	189	92	724
			% within NEME1	61,2%	26,1%	12,7%	100,0%
		2,00 nő	Count	477	182	82	741
			% within NEME1	64,4%	24,6%	11,1%	100,0%
	Total		Count	920	371	174	1465
			% within NEME1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

A gimnazisták apái között nagyobb többségben vannak a dolgozók, valamivel kevesebb nyugdíjas és jóval kevesebb a munkanélküli. A gimnazisták esélyelőnye azonban nem önmagával ezzel magyarázható, hiszen a hátrányos helyzetben lévő csoportok is csak néhány százalékponttal maradnak el az átlagot domináló dolgozók arányától. (3. sz táblázat)

3. sz táblázat

APADOL1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	APADOL1	,00	Count	9	11	9	29
			% within APADOL1	31,0%	37,9%	31,0%	100,0%
		1,00 dolgozik	Count	151	292	364	807
			% within APADOL1	18,7%	36,2%	45,1%	100,0%
		2,00 munkanélküli	Count	12	17	13	42
			% within APADOL1	28,6%	40,5%	31,0%	100,0%
3,00	Count	20	32	39	91		

		nyugdíjas	% within APADOL1	22,0%	35,2%	42,9%	100,0%	
		4,00 gyesgyed	Count					
			% within APADOL1					
		5,00 htb	Count					
			% within APADOL1					
		Total	Count	192	352	425	969	
	% within APADOL1		19,8%	36,3%	43,9%	100,0%		
	2,00 szakközép	APADOL1	,00	Count	41	18	9	68
				% within APADOL1	60,3%	26,5%	13,2%	100,0%
			1,00 dolgozik	Count	696	293	139	1128
% within APADOL1				61,7%	26,0%	12,3%	100,0%	
2,00 munkanélküli			Count	76	22	6	104	
			% within APADOL1	73,1%	21,2%	5,8%	100,0%	
3,00 nyugdíjas			Count	106	37	20	163	
			% within APADOL1	65,0%	22,7%	12,3%	100,0%	
4,00 gyesgyed			Count	1			1	
			% within APADOL1	100,0%			100,0%	
5,00 htb			Count		1		1	
			% within APADOL1		100,0%		100,0%	
Total			Count	920	371	174	1465	
			% within APADOL1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%	

4. sz táblázat

APAFOGL1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation

				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total		
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre			
1,00 gimnáziumi	APAFOGL1	,00	Count	42	68	63	173		
			% within APAFOGL1	24,3%	39,3%	36,4%	100,0%		
		1,00 mg-i fizikai	Count	1	2	1	4		
			% within APAFOGL1	25,0%	50,0%	25,0%	100,0%		
		2,00 segéd,betanított munkás	Count	7	9	4	20		
			% within APAFOGL1	35,0%	45,0%	20,0%	100,0%		
		3,00 szakmunkás	Count	63	81	73	217		
			% within APAFOGL1	29,0%	37,3%	33,6%	100,0%		
		4,00 egyéb szellemi	Count	6	37	30	73		
			% within APAFOGL1	8,2%	50,7%	41,1%	100,0%		
		5,00 értelmiségi	Count	17	73	159	249		
			% within APAFOGL1	6,8%	29,3%	63,9%	100,0%		
		6,00 vállalkozó	Count	32	45	55	132		
			% within APAFOGL1	24,2%	34,1%	41,7%	100,0%		
		9,00 egyéb	Count	24	37	40	101		
			% within APAFOGL1	23,8%	36,6%	39,6%	100,0%		
		Total			Count	192	352	425	969
		Total			% within APAFOGL1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
		2,00 szakközép	APAFOGL1	,00	Count	237	83	37	357
					% within APAFOGL1	66,4%	23,2%	10,4%	100,0%

1,00 mg-i fizikai	Count	2	4	1	7
	% within APAFOGL1	28,6%	57,1%	14,3%	100,0%
2,00 segéd,betanított munkás	Count	32	8	2	42
	% within APAFOGL1	76,2%	19,0%	4,8%	100,0%
3,00 szakmunkás	Count	342	133	52	527
	% within APAFOGL1	64,9%	25,2%	9,9%	100,0%
4,00 egyéb szellemi	Count	56	25	13	94
	% within APAFOGL1	59,6%	26,6%	13,8%	100,0%
5,00 értelmiségi	Count	55	40	28	123
	% within APAFOGL1	44,7%	32,5%	22,8%	100,0%
6,00 vállalkozó	Count	101	44	21	166
	% within APAFOGL1	60,8%	26,5%	12,7%	100,0%
9,00 egyéb	Count	95	34	20	149
	% within APAFOGL1	63,8%	22,8%	13,4%	100,0%
Total	Count	920	371	174	1465
	% within APAFOGL1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

A társadalmi összetétel különbsége sokkal nyilvánvalóbb a foglalkozás vizsgálatokor, hiszen míg a szakközépiskolában bő egyharmados, addig a gimnáziumokban alig negyedes arányban találjuk a munkásságot az apák körében. (4. sz táblázat) Ugyanakkor nemcsak erről van szó, hanem arról is, hogy az előnyös helyzetű csoportok is radikálisan másképp viselkednek a két iskolatípusban: az értelmiségiek gimnazista gyermekeinek több mint kilenctizede, szakközépiskolás gyermekeinek kevesebb, mint háromötöde tanulna tovább. Ugyanakkor a gimnáziumnak az értelmiség mellett jellegadó apatípusa a szakmunkásság, sőt a jóval kisebb létszámú segédmunkásság is magasabb arányban ambicionálja a továbbtanulást, mint a szakközépiskolák legelőnyösebb csoportjaihoz tartozók. (Nem számbavéve itt a hihetetlenül kisszámú mezőgazdasági fizikaiakat.)

5. sz táblázat

APABEO1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation

				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total	
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre		
1,00 gimnáziumi	APABEO1	,00 nincs válasz	Count	47	78	73	198	
			% within APABEO1	23,7%	39,4%	36,9%	100,0%	
		1,00 beosztott	Count	49	85	84	218	
			% within APABEO1	22,5%	39,0%	38,5%	100,0%	
		2,00 alsó szintű vezető	Count	9	23	32	64	
			% within APABEO1	14,1%	35,9%	50,0%	100,0%	
		3,00 középvezető	Count	14	22	42	78	
			% within APABEO1	17,9%	28,2%	53,8%	100,0%	
		4,00 felsővezető	Count	10	27	41	78	
			% within APABEO1	12,8%	34,6%	52,6%	100,0%	
		5,00 egyéb	Count	63	117	153	333	
			% within APABEO1	18,9%	35,1%	45,9%	100,0%	
	Total			Count	192	352	425	969
				% within APABEO1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	APABEO1	,00 nincs válasz	Count	256	90	40	386	
			% within APABEO1	66,3%	23,3%	10,4%	100,0%	
	1,00 beosztott	Count	279	110	52	441		
		% within APABEO1	63,3%	24,9%	11,8%	100,0%		
	2,00 alsó szintű vezető	Count	55	28	12	95		
		% within APABEO1	57,9%	29,5%	12,6%	100,0%		

		3,00 középvezető	Count	36	20	13	69
			% within APABEO1	52,2%	29,0%	18,8%	100,0%
		4,00 felsővezető	Count	34	9	9	52
			% within APABEO1	65,4%	17,3%	17,3%	100,0%
		5,00 egyéb	Count	260	114	48	422
			% within APABEO1	61,6%	27,0%	11,4%	100,0%
Total	Count	920	371	174	1465		
	% within APABEO1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%		

Míg a gimnáziumban a vezetők nemcsak eleve lényegesen nagyobb arányban fordultak elő, mint beosztottak, de a vezetők felvételre jelentkezési valószínűsége is nagyobb, mint a szakközépiskolában. (5. sz táblázat) Úgy tűnik, *a szakközépiskolát a vezetők gyerekei csak akkor veszik célba, ha eleve nincsen továbbtanulási ambíciójuk*

A felsőoktatásba való nem jelentkezés a gimnazisták esetében nem hierarchikusan függ össze az apa iskolai végzettségével. (6. sz táblázat) A szakmunkás képzőt végzett és a szakmunkásképzőre épített érettségit szerzett apák gyerekeinek egyaránt mintegy harminc százaléka tartozik az önszelektáló csoportba. A „szakmunkás munkajelleg” tehát e körökben fontosabb, mint a formálisan eltérő iskolai végzettség. Mi több, akik mégis jelentkeznek azok között a szakmunkás végzettségű apák inkább orientálják az egyetemek felé gyermekeiket, mint a szakmunkás és érettségizett csoport.

6. sz táblázat

APISK1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	APISK1	,00	Count	12	22	12	46
			% within APISK1	26,1%	47,8%	26,1%	100,0%
	3,00 8 ált	Count	13	12	12	37	
		%	35,1%	32,4%	32,4%	100,0%	

			within APISK1				
		4,00 szakm	Count	75	66	60	201
			% within APISK1	37,3%	32,8%	29,9%	100,0%
		5,00 szakm+eretts	Count	20	25	27	72
			% within APISK1	27,8%	34,7%	37,5%	100,0%
		6,00 szakköz	Count	20	74	69	163
			% within APISK1	12,3%	45,4%	42,3%	100,0%
		7,00 gimn	Count	16	28	27	71
			% within APISK1	22,5%	39,4%	38,0%	100,0%
		8,00 főiskola	Count	23	65	84	172
			% within APISK1	13,4%	37,8%	48,8%	100,0%
		9,00 egyetem	Count	13	60	134	207
			% within APISK1	6,3%	29,0%	64,7%	100,0%
	Total		Count	192	352	425	969
			% within APISK1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	APISK1	,00	Count	47	23	10	80
			% within APISK1	58,8%	28,8%	12,5%	100,0%
	3,00 8 ált	Count	67	15	8	90	
		% within APISK1	74,4%	16,7%	8,9%	100,0%	

	4,00 szakm	Count	437	140	54	631
		% within APISK1	69,3%	22,2%	8,6%	100,0%
	5,00 szakm+eretts	Count	85	35	8	128
		% within APISK1	66,4%	27,3%	6,3%	100,0%
	6,00 szakköz	Count	130	76	35	241
		% within APISK1	53,9%	31,5%	14,5%	100,0%
	7,00 gimn	Count	41	16	8	65
		% within APISK1	63,1%	24,6%	12,3%	100,0%
	8,00 főiskola	Count	81	34	24	139
		% within APISK1	58,3%	24,5%	17,3%	100,0%
	9,00 egyetem	Count	32	32	27	91
		% within APISK1	35,2%	35,2%	29,7%	100,0%
	Total	Count	920	371	174	1465
		% within APISK1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

Mindez azt mutatja, hogy már a gimnázium választása a szakmunkásság tanulás-ambiciózusabb csoportjait jellemzi.

Hasonlóképpen ellentmond a hagyományos hierarchiaképünknek, hogy a gimnáziumot végzett apák gimnazista gyerekei között több volt az „önszelektáló”, mint a szakközépiskolát végzett apák gyerekei között. Magyarozatként három hipotézis adódik: a gimnáziumot végzett apák maguk negatív továbbtanulási példával szolgálnak gyerekeiknek, hiszen „befejezetlen”, „szakmátlan” állapotban vannak, anyagi helyzetük vélhetően bizonytalanabb - s ezért a gyereket inkább munkaerőpiacra küldő, mint a szakközépet végzetteknek, illetve gyermekiskoláztatási szempontból kevésbé ambiciózus házaspárak van -, olyan, aki férjként is elfogadott egy szakképzettség nélküli személyt. (A szülők esetében olyan nemzedékről van szó, ahol a szakképzettség nélküli gimnázium már nem jelent magas házassági esélyt.)

A szakközépiskolás tanulókon belül viszont összességében ugyan kevésbé meredek a lejtő az iskolázatlan és egyetemet végzett apák gyermekeinek önszelekciós kockázatának növekedésében, de itt azért érzékelhető a különbség a szakmunkásképző után érettségizettek és a szakmunkásképzőt végzettek között, másrészt viszont reprodukálódik az a gimnazista tanulóknál megfigyelt állapot, hogy a szakközépiskolai végzettségű apák gyermekeinek önszelekciós kockázata valamivel kisebb, mint a gimnáziumi végzettségű apák gyermekeié. Az egyetemet végzett apák gyermekeinek önszelekciós kockázata a szakközépiskolába járó tömbön belül a legkisebb, de ez még így is csak a gimnazisták leghátrányosabb iskolázottsági háttérű csoportját éri el.

Az anyák iskolázottsága viszont szorosan és szisztematikusan függ össze az önszelekciós kockázattal. (7. sz táblázat) A szakközépiskolai illetve gimnáziumi végzettségű anyák gyakorlatilag azonos önszelekciós kockázatot jelentenek külön-külön mind a szakközépiskolás tanulók, mind a gimnazista tanulók számára.

7. sz táblázat

ANISK1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	ANISK1	,00	Count	5	9	9	23
			% within ANISK1	21,7%	39,1%	39,1%	100,0%
	3,00 8 ált	Count	28	21	16	65	
		% within ANISK1	43,1%	32,3%	24,6%	100,0%	
	4,00 szakm	Count	52	41	21	114	
		% within ANISK1	45,6%	36,0%	18,4%	100,0%	
	5,00 szakm+eretts	Count	19	20	20	59	
		% within ANISK1	32,2%	33,9%	33,9%	100,0%	
	6,00 szakköz	Count	24	53	62	139	
		% within ANISK1	17,3%	38,1%	44,6%	100,0%	

		7,00 gimn	Count	34	69	75	178		
			% within ANISK1	19,1%	38,8%	42,1%	100,0%		
		8,00 főiskola	Count	18	96	121	235		
			% within ANISK1	7,7%	40,9%	51,5%	100,0%		
		9,00 egyetem	Count	12	43	101	156		
			% within ANISK1	7,7%	27,6%	64,7%	100,0%		
		Total	Count	192	352	425	969		
			% within ANISK1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%		
		2,00 szakközép	ANISK1	,00	Count	35	12	4	51
					% within ANISK1	68,6%	23,5%	7,8%	100,0%
3,00 8 ált	Count			149	36	14	199		
	% within ANISK1			74,9%	18,1%	7,0%	100,0%		
4,00 szakm	Count			267	77	26	370		
	% within ANISK1			72,2%	20,8%	7,0%	100,0%		
5,00 szakm+eretts	Count			80	38	12	130		
	% within ANISK1			61,5%	29,2%	9,2%	100,0%		
6,00 szakköz	Count			133	74	31	238		
	% within ANISK1			55,9%	31,1%	13,0%	100,0%		
7,00 gimn	Count	164	69	35	268				

			% within ANISK1	61,2%	25,7%	13,1%	100,0%
		8,00 főiskola	Count	84	47	36	167
			% within ANISK1	50,3%	28,1%	21,6%	100,0%
		9,00 egyetem	Count	8	18	16	42
			% within ANISK1	19,0%	42,9%	38,1%	100,0%
	Total		Count	920	371	174	1465
			% within ANISK1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

A települési hátrány alakulásánál figyelemreméltó, hogy a gimnazisták vonatkozásában a megyei jogú városok - tulajdonképpen egyetemi városok - önszelekciós kockázata alatta marad Budapestének, Budapest és a városok önszelekciós kockázata kb. egyforma. (8. sz táblázat) A szakközépiskolák vonatkozásában szintén ezek a vidéki nagyvárosok jelentik a legkisebb önszelekciós kockázatot, de a Budapesten lakók szelekciós kockázata eléri a községekben lakókét. *Azaz kifejezetten téves, sőt demagóg az az állítás, hogy vidéki lakosok általában hátrányban lennének a budapestiekkel szemben.* Ugyanakkor a másik végponton a budapestiek *egyetemre* jelentkezése mindenképpen megelőzi a városiak illetve községiek egyetemre jelentkezési valószínűségét.

8. sz táblázat.

LTELJOG1 * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	LTELJOG1	1,00 Budapest	Count	40	69	98	207
			% within LTELJOG1	19,3%	33,3%	47,3%	100,0%
		2,00 megyei jogú város	Count	36	85	120	241
			% within LTELJOG1	14,9%	35,3%	49,8%	100,0%

		3,00 város	Count	48	100	99	247
			% within LTELJOG1	19,4%	40,5%	40,1%	100,0%
		4,00 község	Count	68	98	108	274
			% within LTELJOG1	24,8%	35,8%	39,4%	100,0%
		Total	Count	192	352	425	969
			% within LTELJOG1	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	LTELJOG1	1,00 Budapest	Count	143	48	25	216
			% within LTELJOG1	66,2%	22,2%	11,6%	100,0%
		2,00 megyei jogú város	Count	191	72	54	317
			% within LTELJOG1	60,3%	22,7%	17,0%	100,0%
		3,00 város	Count	238	107	51	396
			% within LTELJOG1	60,1%	27,0%	12,9%	100,0%
		4,00 község	Count	348	144	44	536
			% within LTELJOG1	64,9%	26,9%	8,2%	100,0%
		Total	Count	920	371	174	1465
			% within LTELJOG1	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

A gimnáziumok diáksága esetében ugyan „bejött” az a hipotézis, hogy a bejárás növeli az önszelekciós kockázatot, de a távolság ezen belül már alig számít. (9. sz táblázat) Figyelemreméltó, hogy a nem otthon – hanem diákollégiumban - lakó diákok önszelekciós kockázata alatta marad a helyben bejárókénak...A kollégiumokban folyó nevelő munka még mai - a továbbtanulásra külön nem irányító - színvonalán is jobb, mint egy átlagos otthoni háttér.

9. sz táblázat

UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation		
	JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?	Total

GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	1,00 saját településen	Count	110	232	271	613
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	17,9%	37,8%	44,2%	100,0%
		2,00 közelre	Count	33	48	46	127
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	26,0%	37,8%	36,2%	100,0%
		3,00 távolra	Count	21	27	24	72
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	29,2%	37,5%	33,3%	100,0%
		4,00 nem otthon lakik	Count	22	42	77	141
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	15,6%	29,8%	54,6%	100,0%
	Total	Count	186	349	418	953	
		% within UTAZAS Mennyit	19,5%	36,6%	43,9%	100,0%	

			utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen					
2,00 szakközép	UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	1,00 saját településen	Count	484	179	103	766	
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	63,2%	23,4%	13,4%	100,0%	
		2,00 közelre	Count	134	56	25	215	
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	62,3%	26,0%	11,6%	100,0%	
		3,00 távolra	Count	148	53	21	222	
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	66,7%	23,9%	9,5%	100,0%	
		4,00 nem otthon lakik	Count	142	79	24	245	
			% within UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen	58,0%	32,2%	9,8%	100,0%	
	Total			Count	908	367	173	1448
				% within	62,7%	25,3%	11,9%	100,0%

		UTAZAS Mennyit utazott ahhoz, hogy az iskolába érjen				
--	--	---	--	--	--	--

Mindez a szakközépiskolákra sokkal kevésbé igaz, bejárók kockázata alig nagyobb, mint a helyben iskolabajáróké, illetve kollégistáké.

A gimnáziumok eltérően „továbbtanulós” légköre igen erősen kihatott a kockázat elkerülésére. (10. sz táblázat) Az iskolák azon kétötödében, ahol - a megkérdezett személy megítélése szerint - a diákok nagyobbik részéből egyetemi főiskolai hallgató lett, természetesen a diákok több mint 90 %-a (!!!) jelentkezett a felsőoktatásba. A szakközépiskolák legjobb csoportjának jelentkezési valószínűsége viszont alig éri el a gimnáziumok leggyengébb csoportjának jelentkezési valószínűségét.

10. sz táblázat

ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba? * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	1,00 csak néhányat, vagy senkit	Count	58	50	34	142
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	40,8%	35,2%	23,9%	100,0%
	2,00 legfeljebb egyötödüket	2,00 legfeljebb egyötödüket	Count	40	61	43	144
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	27,8%	42,4%	29,9%	100,0%
	3,00 negyedüket- harmadukat	3,00 negyedüket- harmadukat	Count	39	64	60	163
			% within ISKPRE2	23,9%	39,3%	36,8%	100,0%

Mennyit vettek

			fel osztálytársaiból felsőoktatásba?				
		4,00 Harmadukat- felüket	Count	21	34	54	109
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	19,3%	31,2%	49,5%	100,0%
		5,00 Nagyobbik részüket	Count	24	137	223	384
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	6,3%	35,7%	58,1%	100,0%
	Total		Count	182	346	414	942
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	19,3%	36,7%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	1,00 csak néhányat, vagy senkit	Count	484	154	61	699
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	69,2%	22,0%	8,7%	100,0%
		2,00 legfeljebb egyötödüket	Count	231	100	46	377
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	61,3%	26,5%	12,2%	100,0%
		3,00 negyedüket- harmadukat	Count	128	62	35	225
			% within ISKPRE2	56,9%	27,6%	15,6%	100,0%

Mennyit vettek

			fel osztálytársaiból felsőoktatásba?				
		4,00 Harmadukat- felüket	Count	23	23	15	61
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	37,7%	37,7%	24,6%	100,0%
		5,00 Nagyobbik részüket	Count	26	17	14	57
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	45,6%	29,8%	24,6%	100,0%
	Total		Count	892	356	171	1419
			% within ISKPRE2 Mennyit vettek fel osztálytársaiból felsőoktatásba?	62,9%	25,1%	12,1%	100,0%

A gimnazisták esetében a válással, illetve az árvasággal kapcsolatos előfeltevéseink igazolódtak, bár még az egyik szülővel sem együtt élők körében sem éri el az önszelektációs kockázat az egyharmados értéket. (11. sz táblázat) A csonka családokból jött gimnazisták önszelektációja nemcsak nem kisebb a nem csonka családokból jötteknél, de a csonka családokból jöttek inkább vették célba az egyetemet. A szakközepeseknél is ez figyelhető meg. *Nem igaz tehát, hogy a hagyományos családmódel önmagában tanulásbarátabb*

11. sz táblázat

ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él? * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? *							
GIMNSZK1 Crosstabulation				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00	ELVALT	,00 igen,	Count	146	290	330	766

gimnáziumi	Édesapjával és édesanyjával együtt él?	mindkettővel	% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	19,1%	37,9%	43,1%	100,0%
		1,00 csak az egyikkel	Count	45	57	90	192
			% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	23,4%	29,7%	46,9%	100,0%
		2,00 egyikkel sem	Count	1	5	5	11
			% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	9,1%	45,5%	45,5%	100,0%
		Total	Count	192	352	425	969
	% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?		19,8%	36,3%	43,9%	100,0%	
2,00 szakközép	ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	2,00 igen, mindkettővel	Count	707	302	141	1150
			% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	61,5%	26,3%	12,3%	100,0%
		1,00 csak az egyikkel	Count	196	62	31	289
			% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	67,8%	21,5%	10,7%	100,0%
	2,00 egyikkel	Count	17	7	2	26	

		sem	% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	65,4%	26,9%	7,7%	100,0%
	Total		Count	920	371	174	1465
			% within ELVALT Édesapjával és édesanyjával együtt él?	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

A testvérek számának növekedése szisztematikusan de nem „hirtelen”, azaz radikálisan növeli meg az önszelekciós kockázatot. Radikálisan (a gimnazisták körében kétszeresre) növelte viszont az önszelekciós kockázatot, ha az egyik idősebb testvér nem érettségizett, tehát a testvérek közötti távolság kvázi túl nagyvá válna a továbbtanulással. A szakközépiskolások esetében e kockázatonövelés csak néhány százalékpont. Mind a gimnazisták, mind a szakközépiskolások esetében vagy tíz százalékponttal csökkentette az önszelekciós valószínűséget, ha volt a családban más érettségizett személy...12. sz táblázat

12. sz táblázat

MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban? * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	,00 nem	Count	125	195	198	518
			% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	24,1%	37,6%	38,2%	100,0%
		1,00 igen	Count	67	157	227	451
			% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	14,9%	34,8%	50,3%	100,0%

			Count	192	352	425	969
	Total		% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	,00 nem	Count	684	271	111	1066
			% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	64,2%	25,4%	10,4%	100,0%
		1,00 igen	Count	236	100	63	399
			% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	59,1%	25,1%	15,8%	100,0%
	Total	Count	920	371	174	1465	
		% within MASERETT Volt-e (más) érettségizett a családban?	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%	

A relatív szegénység a gimnazistáknál egy kicsit jobban megemelte a kockázatot, mint a szakközépfelkészítőkénél. 13. sz táblázat

13. sz táblázat

SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál? * JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba? * GIMNSZK1 Crosstabulation							
				JELENT2 Jelentkezett felsőoktatásba?			Total
GIMNSZK1				,00 nem	1,00 főiskolára	2,00 egyetemre	
1,00 gimnáziumi	SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	,00 nem	Count	137	275	339	751
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek	18,2%	36,6%	45,1%	100,0%

			érezte magát osztálytársainál?				
		1,00 igen	Count	55	77	86	218
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	25,2%	35,3%	39,4%	100,0%
	Total		Count	192	352	425	969
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	19,8%	36,3%	43,9%	100,0%
2,00 szakközép	SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	,00 nem	Count	644	274	128	1046
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	61,6%	26,2%	12,2%	100,0%
		1,00 igen	Count	276	97	46	419
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	65,9%	23,2%	11,0%	100,0%
	Total		Count	920	371	174	1465
			% within SZEGENY Lényegesen szegényebbnek érezte magát osztálytársainál?	62,8%	25,3%	11,9%	100,0%

Az osztállyal szembeni elvárások a gimnazisták esetében még egy kicsit rontják is az esélyeket (ennek magyarázata még további vizsgálódásokat igényel) a szakközépiskolások esetében érintetlenül hagyják a kockázatot.

Míg a gimnazisták közül egyformán sokan érezték nehezebbnek a tárgyi kérdéseket és a felvétellel járó pszichológiai terheket, addig a szakközépiskolások negatív mérlege az

utóbbi felé billent. A bekerült gimnazisták fele elégedett a felsőoktatással abban az értelemben, hogy előzetes elvárásainak megfelelt, a szakközépiskolásoknál jóval negatívabb a mérleg. A szakközépiskolásokat tehát külön kellene felkészíteni a felvételi (ha mégis lesz ilyen a jövőben...) pszichikai és az egyetemi/főiskolai élet tanulmányi terheire.

Összességében: a gimnazista diákokra erősen negatívan hatott az iskolaváltás, az érettségizett családtagok hiánya, ha egyik szülő sem vett részt a nevelésében, ha olyan gimnáziumba járt, ahonnan a diákok egyötödét vagy annál is kevesebbet vettek fel a felsőoktatásba. Az anyák proletariátushoz tartozása még érettségivel is, hasonlóan az apákéhoz, egyértelmű önszelektív tényező.

Összességében: a szakközépiskolás mivolt az egyéb önszelektív tényezőknél erősebben, s azoktól függetlenül is érvényesül.

Az oktatáspolitikai egyik legjelentősebb olyan törekvése, mely az önszelektív csökkenthetné: a szakközépiskolások továbbtanulásának ösztönzése. A szakközépiskolai továbbtanulás ösztönzése mintegy automatikusan azoknak kedvezne, akik - alacsonyabban iskolázott családok gyermekeként - „később érő típusok”, akiket az általános iskola és a család az „egylépcsősnyi mobilitás elegendő” elve alapján nem gimnáziumba, hanem szakmát és érettségit adó intézménybe küldött.

4. A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ CSOPORTOK A GIMNÁZIUMOKBAN

A társadalmi determinációk azonban a felsőoktatás felé sokkal inkább vezető gimnáziumon belül is erősek.

Összességében: a gimnazista diákok esetében a nyolc általánost végzett apák illetve anyák gyerekeinek kockázata kétszeres, a segéd és betanított munkás apák gyerekeinek, a munkanélküli apák gyerekeinek, a szakmunkásképzőt végzett apák gyerekeinek, illetve a távolról bejáróknak az önszelektív kockázata az átlag másfélszerese, hasonlóképpen az egyik szülőjükkel sem együtt élőké.

Ha van nem érettségizett idősebb testvér, a kockázat kétszeres.

A leggyengébb iskolákba járók kockázata kétszeres, a kissé jobb (diákjaik egyötödét felsőoktatásba juttató) gimnáziumok diákjaié másfélszeres

Az iskolaváltó diákok kockázata másfélszeres.

Ha mindazokat összesítenénk, akik e kockázati csoportok közül azokba esnek, amelyek önszelektívja az átlag másfélszeresét érné el, kitűnne, hogy a diákok mintegy 45%-a valamilyen értelemben az önszelektív csoportba tartozik. (Így ők összességükben másfélszeres önszelektív esélyhátrányban vannak az átlaghoz képest, és háromszoros esélyhátrányban vannak az e csoporton kívüliekhez képest.) Általános tapasztalat szerint, ha egy népesség közel fele „hátrányos helyzetű”, az egy főre jutó segítő kapacitás csak nagyon alacsony lehet. Kisebb csoportokat is célszerű tehát meghatározni: Az egyik megoldás, ha csak azokat a csoportokat vesszük figyelembe, ahol egy-egy tényezőtől eredő önszelektív az átlag kétszeresére nő. Ezek a következők:

a. A gimnáziumi népesség közel ötödét teszi ki a szakmunkásképzőt vagy annál kevesebbet végzett anyák gyermekeinek csoportja.

b. A gimnáziumi népesség több mint 8 % át teszi ki azok köre, akiknek volt nem érettségizett idősebb testvére.

c. 4%-os az a csoport, ahol az apa iskolai végzettsége csak nyolc általánost tesz ki.

d. Ha az anya foglalkozásából indulunk ki, akkor a mezőgazdasági fizikaiak és a segéd valamint betanított munkások gyerekei szorulnak kompenzációra, s ők a gimnáziumi népesség kevesebb, mint 4 %-át teszik ki.

Ezen erős hátrányt okozó tényezők bármelyikének kijelölése a kompenzálatlanul maradó önszelektáló csoportot továbbra is segítség nélkül hagyná, sőt hátrányukat elmélyítené.

Ha ezen nagyon erős hátrányok *bármelyikének* fennállása esetén kompenzációra érdemesnek ítéli a politika a gimnazistát, akkor *a gimnazisták negyede* kerül a támogatandók csoportjába. E kompenzálandó csoport önszelektációs kockázata közel kétszerese az átlagnak, s közel négyszerese a gimnazisták előnyökkel, illetve másfélszeresnél nem nagyobb hátrányokkal rendelkező csoportjának.

Amennyiben még ez a negyed is túl bőségesnek ítéltetne, a politika kompenzáció feltételül szabhatja több tényező együttállását: pl. azt, hogy az apa iskolai végzettsége a nyolc általánost ne haladja meg, és az anya iskolai végzettsége a szakmunkásképzőt ne haladja meg. E tényezők együttállása *a gimnazistáknak csak egyhuzadát* jellemzi. Érdekes módon önszelektációs hátrányuk ez esetben sem magasabb az átlag kétszeresénél.

A politika számára tehát - anélkül, hogy a jövedelembevallás kockázatos útjára lépne - módjában áll megtalálni azokat a gimnazista csoportokat, melyek az átlag kétszeresénél nagyobb önszelektációs kockázattal néznek szembe. A támogatandó csoport körét meghatározhatja a gimnazisták negyedében vagy akár egyhuzadában.

Ezek a társadalmi mutatók ugyanakkor nem hoznak létre egyetlen olyan csoportot sem, melynek fele-háromötöde ne jelentkezne *jelen állapotban is* a felsőoktatásba.

A településjelleggel kombinálva ugyanakkor *találunk* olyan társadalmi csoportot, *melynek önszelektációja a 60 %-ot is meghaladja*: ez a hátrányos foglalkozású és alacsony iskolai végzettségű anyák és alacsony iskolai végzettségű apák budapesti gyermekeinek csoportja. Az iskolák bősége tehát Budapesten nagymértékben csábítja az alsó csoportokat is gimnáziumba, de ugyanakkor igen magas önszelektációt hoz létre. Ez az önszelektáció még magasabb (a diákok közel háromnegyedére kiterjedő) ezen alsó csoportokból származó budapestiek lánygyermekai körében.

Kérdés természetesen, hogy ezek a hátrányos helyzetű csoportok mennyire koncentrálnak azokba a gimnáziumokba, ahonnan a tapasztalat szerint igen kevés tanulót vesznek fel a felsőoktatásba. Nos, úgy tűnik, ha csak a kis számok e vonatkozásban meg nem csalnak minket, hogy az alacsony társadalmi csoportokból származók alacsony továbbtanulási arányú iskolákban való koncentrációja Budapesten a legnagyobb. Ugyanakkor figyelemreméltó, bár az adatbázis mérete ennek részletezését nem teszi lehetővé, hogy egyes megyékben a gimnáziumok igen kevés községi lakost fogadnak be, s a községi lakosok közül szinte kizárólag az önszelektációra nem valószínűsített társadalmi csoportbelieket.

Azok a politikai döntések, amelyek a községi származású gimnazistákat hoznák előnyösebb helyzetbe, valójában a falusi értelmiségnek és középosztálynak segítenek és nem a községek halmozottan hátrányos helyzetű lakosságának.

5. ÉRETTSÉGIZETTEK ÉS NEM ÉRETTSÉGIZETTEK GYEREKEI A GIMNÁZIUMBAN

Mint tudjuk a hátrányok egymással is összefüggenek, pl. zömében ugyanazokat az embereket jellemzi, hogy – az egyik csoportosítás szerint – szakmunkások és segédmunkások, mint hogy – a másik skálán – nem érettségizettek. A hátrányok természetének megértéséhez a továbbiakban külön elemezzük, hogy az érettségizett és nem érettségizett apákat mennyire érintik az egyes hátránygeneráló tényezők.

A munkanélküliség csak az alacsony iskolázottsággal együtt jelent kockázatot, az érettségizett munkanélküli apák éppoly magas arányban küldik gyerekeiket a felsőoktatásba, mint a többiek - bár ezen belül inkább preferálják a főiskolai szférát. Az iskolázatlan férfiak

gyerekei - ha az anya nem dolgozik - sokkal nagyobb önszelekciós kockázattal néznek szembe.

A foglalkozási hierarchiában az egyik legizgalmasabb kérdés, hogy a rendszerváltás utáni idők új kispolgársága, a vállalkozók hogy állnak, hogy az önállóság érdemben megmozdítja-e az iskolázottsági hátrányokat. Az iskolázatlan népességben a szakmunkások és vállalkozók gyerekeinek önszelekciós kockázata kb. azonos, s az iskolázottabb népességben is alig jobb valamivel a vállalkozók helyzete, mint a szakmunkásoké: a vállalkozói lét tehát nem javítja az esélyeket. A szellemi és értelmiségi csoportoktól következetesen elmarad a vállalkozók gyerekeinek továbbtanulási ambíciója.

Az iskolázottak között a két legnagyobb felekezeti csoport a katolikusok és az egyházhoz nem tartozók egyaránt átlagnak megfelelő mértékben önszelektálnak - ugyanez jellemző az iskolázatlanokra is. Az iskolázottak körében a katolikus beágyazottságuk és a felekezethez nem tartozók kb. ugyanolyan mértékben jelentkeztek egyetemre illetve főiskolára, addig az iskolázatlanok között a felekezetbe nem tartozók a főiskolai jelentkezésben felülreprezentáltak. A reformátusok önszelekciója magasabb, az evangélikusaké alacsonyabb.

Az iskolázottak körében a budapestiek önszelekciója éppen csak meghaladja az átlagot, az iskolázatlanoknál nagyon jelentős a különbség az átlag és a budapestiek között. Az iskolázott népességben a megyei jogú városokban élők önszelekciós kockázata kisebb az átlagnál, az iskolázatlanok körében nagyobb az átlagnál. Úgy tűnik tehát, hogy *az iskolázatlan városi népesség a tömeges középiskolai - sőt gimnáziumi - beiskolázásra úgy reagál, hogy ezt az iskolatípust tekinti végállomásnak, nem ambicionálja a továbbtanulást.* A középiskolával rendelkező települések lakói az iskolázottak között az átlagnál kisebb, az iskolázatlanok között az átlagnál nagyobb mértékben önszelektálnak. Az iskolázottak között a tanulóikat már egyötödös arányban felvételihez juttató iskolák tanulói is nagyobb szelekciós kockázattal néznek szembe, míg az iskolázatlanok között ez csak a leggyengébb iskolák tanulóira igaz.

Az iskolaváltás pedig kizárólag az iskolázatlanok gyerekei számára jelent önszelekciós kockázatot. Azaz, ahogy a tantervi átjárhatóság csökkenéséről szóló megjegyzésünkben a fentiekben már jeleztük: az iskolák tantervi variabilitása a társadalmi mobilitás ellen hat.

Az elvált szülők, illetve a csonka család hasonlóképpen csak az iskolázatlanoknál jelent valódi kockázatot. Ugyanígy a többgyermekesség is csak az iskolázatlanoknál jelent önszelekciós kockázatot.

A relatív szegénység ezzel szemben az iskolázottaknál növeli csak az önszelekciós kockázatot. Azaz: a szegény és iskolázatlan szülők hiába kapnának anyagi helyzetüket javító támogatást, ettől önmagában nem javulna gyermekük továbbtanulási hajlandósága – talán inkább a gyermek tanulmányi támogatásától.

6. A HALMOZATI HÁTRÁNYOK SZÁMÍTÁSA – EGY MÓDSZERTANI KISÉRLET

Az egyes önszelekciós tényezők összjátékának megállapítása nem könnyű feladat. Módszertanilag leginkább azért nem, mert az önszelekciós tényezők általában diszkrét változókkal fejezhetők csak ki. Semmilyen *előzetes* tudomásunk nincs arról, hogy az apák foglalkozásához milyen értékeket kell hozzárendelnünk annak érdekében, hogy az esélyek *távolságát* kifejezzük vele... Esetlegesen lehetnek olyan tényezők, amelyek folytonos változók (pl. a település lakosság száma, de ilyenek ezen adatbázisnál nem állnak rendelkezésre). A szociológiai kutatásokban néha szokásos, hogy az elvégzett iskolai osztályok számával helyettesítik az iskolázottság diszkrét adatait, ami persze formálisan

lehetővé tenné, hogy folytonos változóként kezeljük őket, csak éppen *látványosan hamis előfeltevésekből indul ki*: azonosként kezeli a szakközépiskolát és a gimnáziumot, minimális különbséget jelez a szakmunkásképző és az érettségit adó iskolák között, s relatíve még kisebbet az egyetemi és főiskolai végzettség között.

E csapdák elkerülésére a következő megoldást választottuk. Az önszelekciós mutatót - miszerint jelentkezett-e felsőoktatásba és hova - binárisra kódoltuk át: jelentkezett-e egyáltalán. Ezekután aggregált file-okat hoztunk létre, annyit, ahány „hátrányért felelős” változót hipotetizáltunk. Az aggregált file-okban egy-egy hátrányért felelős változó értékei mellett az arra az értékre számított önszelekciós valószínűség szerepelt.

Ezen kicsiny aggregált filok segítségével minden hátrányért felelős változó mellé létrehoztunk egy-egy új változót. Az új változóban az eredeti változó értéke mellé már más számok kerültek. E számok hasznát talán legegyszerűbb egy példával megvilágítanunk:

Az apa általános iskolai végzettségét az eredeti változóban a 3-s érték jelölte, a szakmunkásképzőt a 4-es, a szakmunkásképzőre épített érettségiét az 5-ös, a szakközépiskolaiét a 6-os, a gimnáziumét a 7-es. E számok egyrészt azért nem szolgálhattak alapul egy összesített hátránymutatóhoz, mert „egyenlő távolságot” feltételeznek az egyes iskolai végzettségek között, másrészt pedig azért nem, mert eleve bizonyos rangsort feltételeznek. Az új változóban azonban a nyolc osztályos végzettség számértéke 37,0 a szakmunkásképző iskolaié 38,5, a szakmunkásképzésre épülő érettségié 47,5 stb., mindig annyi ahány % az adott csoportból a felsőoktatásba jelentkezett. (Mármint adatbázisunk szerint.) *Így a valóságnak megfelelően kisebb az értékkülönbség a nyolcosztályos általános iskolai végzettségű és a szakmunkásképző iskolai végzettségű apák között, mint a szakmunkásképzőt végzett és az érettségizett apák között.* Ráadásul ez a számsor már azt is kifejezi, hogy előfeltevésünkkel - és a közhelyekkel - ellentétben a szakközépiskolát végzett apák gyerekeinek önszelekciós kockázata kisebb, mint a gimnáziumot végzetteknek. Nem jelentéktelen előny, hogy az apával nem rendelkezők, illetve apjuk foglalkozását nem tudók sem szabadon választott értékkel „rontják” az adatbázis megbízhatóságát, hanem az adott adatbázis vonatkozásában *igaz* átlaggal semlegesítik e hatást. (Pl. jelen adatbázisban az apával nem rendelkezők átlagos önszelekciós kockázata a szakmunkásképzőre épített szakközépiskolai végzettséggel rendelkező apák gyerekeinek önszelekciós kockázata és a gimnáziumot végzett apák gyermekeinek önszelekciós kockázata között helyezkedett el.)

A legjelentősebb előny azonban az, hogy ezeknek az új változóknak az értékei együttesen használhatóvá válnak: hiszen mindegyik változó értékei egy és száz között helyezkednek el. Ennek következtében bármely hátrány kombinációjából tetszés szerinti új változók képezhetők ezeknek az esélyhátrányoknak a szorzatával, átlagával.

Hasonlóképpen lehetőség nyílik arra, hogy az egyes változóknak az önszelekcióra gyakorolt hatására regresszió analízist kérjünk. A regresszió analízis két formáját tartottuk hasznosnak. Az első forma az iskolától mintegy független társadalmi háttérváltozókat - azok folytonossá alakított formáját - vonta be a vizsgálatba. Az önszelekció 16,7 %-át sikerült ezen a módon megmagyarázni. Egymástól függetlenül hatott az önszelekciós hajlamra az apa és anya iskolázottsága, a példaadó idősebb testvér, s az, hogy volt a lakóhelyen felsőoktatási intézmény. A többi tényezőtől függetlenül hatott a megye, a tanuló neme, a település jogállása, az, hogy az apa dolgozott e s az, hogy az anya foglalkozása mi volt. 14. sz. táblázat

14. sz. táblázat

Variable	T	Sig T
APA ISKOLÁZOTTSÁGA	6,638	0
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	7,233	0
VAN E A TELEPÜLÉSEN FELSŐFOKÚ INTÉZMÉNY?	-4,271	0

VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	5,517	0
LAKÓHELYE MEGYÉJE	2,915	0,0036
NEME	2,754	0,0059
TELEPÜLÉS JOGÁLLÁSA	2,552	0,0108
APA DOLGOZIK-E?	2,501	0,0124
ANYA DOLGOZIK-E?	2,356	0,0185
(Constant)	-2,761	0,0058

Lényegesen - 28,7% ra - javul a körülmények önszekciót magyarázó értéke, ha a középiskolát jellemző változók lineáris alakított változatát is bevonjuk. (15. sz táblázat)

15. sz táblázat

Variable	T	Sig T
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	6,852	0
VAN E A TELEPÜLÉSEN FELSŐFOKÚ INTÉZMÉNY?	-4,743	0
ISKOLÁBÓL TOVÁBBTANULÁS MENNYIRE JELLEMZŐ?	7,608	0
ISKOLASZERKEZET	10,051	0
VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	4,766	0
APA ISKOLÁZOTTSÁGA	3,653	0,0003
ISKOLAVÁLTÓ VOLT-E?	2,635	0,0085
TELEPÜLÉS JOGÁLLÁSA	2,379	0,0175
LAKÓHELYE MEGYÉJE	2,326	0,0201
MENNYIT UTAZOTT?	2,187	0,0288
MÁS ÉRETTSÉGIZETT VOLT A CSALÁDBAN?	-2,166	0,0304
APA DOLGOZIK-E?	2,025	0,043
(Constant)	-1,744	0,0812

A már ismert társadalmi háttérváltozók mellett nagyon erős összefüggésként jelentkezett az iskolai továbbtanulás sikeressége, illetve a diákok erről való tudása. *Ez még erősebbnek bizonyult, mint maga a gimnázium szakközépiskola ellentét,* nyilván azért, mert a gyenge gimnáziumokból a továbbtanulási kedv szisztematikusan gyengébb. Szisztematikus előmozdító tényezőnek tűnik az iskolaszerkezet (bár kétségtelenül ebben is kifejeződik a gimnázium és szakközépiskola kettőssége, csak még differenciáltabban.) Az iskolaváltás hátránya is függetlenül hat, akárcsak a beutazás problémája.

Ez a számítási mód beemelte a család egyéb érettségizett tagjainak létéből eredő kockázatsökkenést, viszont kiejtette az anya foglalkozását.

A változók *a gimnazisták* önszelekciós tulajdonságait - az iskolára magára utaló változók nélkül - 13,6 %-ban képesek megmagyarázni. Az apa társadalmi - foglalkozási - státuszára vonatkozó adatok közül az apa iskolázására vonatkozó adat hat egyedül függetlenül. Legerősebb önálló hatás azonban nem ennek van, hanem az anya iskolázottságának. Az anya iskolázottságán kívül - a T próba tanúsága szerint gyengébb - szerepet játszik még az, hogy az anya dolgozik-e. Független tényezőként hat még az is, hogy van e negatív minta azaz, nem érettségizett testvér... (16. sz táblázat)

16. sz táblázat

Variable	T	Sig T
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	4,714	0
VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	4,595	0

APA ISKOLÁZOTTSÁGA	3,15	0,0017
ANYA DOLGOZIK-E?	2,857	0,0044
(Constant)	-2,812	0,005

A fentiekén túl önálló magyarázó erővel a többi társadalmi háttérváltozó nem rendelkezik. Nem bír önálló - tehát a fentiektől statisztikailag független - hatással a települési és regionális egyenlőtlenség, sőt a családi viszonyok egyenlőtlensége sem.

Ha az analízisbe bevonjuk magára az iskolára vonatkozó adatokat, némileg más képet kapunk. Először is 18,5 %-ra növekszik a magyarázó erő. Az iskolából történő továbbtanulási sikeresség - illetve annak perceptálása - olyan erővel hat a diákra, hogy önszelekciós kockázatát mindentől függetlenül csökkenti, sőt a t próba szerint az anyák iskolázottságát is megelőzi.

Az iskola tulajdonságainak bevonása esetén a számok - későbbiekben tisztázandó összjátéka keretében hatni kezd az, ami korábban nem, azaz, hogy van-e felsőfokú iskola a településen. (Ez a városok közötti különbözőséget jelzi.) (17. sz táblázat)

17. sz táblázat

Variable	T	Sig T
ISKOLÁBÓL TOVÁBBTANULÁS MENNYIRE JELLEMZŐ?	7,471	0
VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	4,184	0
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	3,682	0,0002
VAN E A TELEPÜLÉSEEN FELSŐFOKÚ INTÉZMÉNY?	-3,622	0,0003
ANYA DOLGOZIK-E?	2,809	0,0051
APA ISKOLÁZOTTSÁGA	2,674	0,0076
TELEPÜLÉS JOGÁLLÁSA	2,278	0,023
(Constant)	1,558	0,1195

A fenti számítás ellen lehet vetni, hogy az önszelekciós kockázat iskolatípustól független értékei segítségével raktuk sorba az egyes kategóriákat.

Amennyiben a társadalmi háttérvényezők átkódolásánál nem teljes középiskolai népességre számított értékeket, hanem eleve a gimnazistákra lekért önszelekciós valószínűséget vizsgáljuk, akkor az iskola adatainak bevonása nélkül is 17 %-ra javul a magyarázó erő, s a T próba értékei is közelebb kerülnek a nullához. 18. sz táblázat

18. sz táblázat

Variable	T	Sig T
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	5,959	0
VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	4,35	0
LAKÓHELYE MEGYÉJE	3,712	0,0002
ANYA DOLGOZIK-E?	3,444	0,0006
APA ISKOLÁZOTTSÁGA	3,359	0,0008
(Constant)	-7,035	0

Az anya iskolázottsága és a testvér mintaadó ereje után eme pontosabb számítás szerint a lakóhely megyéje következik, majd az anya aktivitása és csak a hatótényezők végén az apa iskolázottsága - bár ez az összefüggés még az utolsó változó esetén is látványosan erősebb, mint az előző számolás alkalmával.

Ha az iskolázási körülményeket is bevonjuk a vizsgálatba a magyarázó erő már 25 % fölé nő. (19. sz táblázat)

19. sz táblázat

Variable	T	Sig T
ANYA ISKOLÁZOTTSÁGA	4,712	0
ISKOLÁBÓL TOVÁBBTANULÁS MENNYIRE JELLEMZŐ?	6,21	0
VAN E A TELEPÜLÉSESEN FELSŐFOKÚ INTÉZMÉNY?	-3,993	0,0001
VAN-E A CSALÁDBAN MINTAADÓ SZEMÉLY?	3,735	0,0002
LAKÓHELYE MEGYÉJE	3,503	0,0005
ANYA DOLGOZIK-E?	3,42	0,0007
TELEPÜLÉS JOGÁLLÁSA	3,268	0,0011
ISKOLASZERKEZET	2,797	0,0053
APA ISKOLÁZOTTSÁGA	2,422	0,0156
MIKOR SZÜLETETT?	2,227	0,0262
(Constant)	-5,032	0

Összességében tehát az önszelekciót elsősorban az anya alacsony iskolai végzettsége, illetve a magasabb iskolázottságot mutató családi minta hiánya okozza. Mindez már akkor *nagymértékben eldőnti* a diák sorsát, amikor a közép-iskolaválasztásra kerül sor, hiszen nem gimnáziumot, hanem szakközépiskolát választ, ha pedig mégis gimnáziumot, akkor pedig szisztematikusan olyan iskolát, melyből csak igen kevesen tanulnak tovább.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR Mihály – LISKÓ Ilona: Iskolaválasztás és mobilitás Budapest : Iskolakultúra , 2000
- ANDOR Mihály: Társadalmi egyenlőtlenség és iskola. = *Educatio*. 10. 2001. 1. 15-30.
- BIRÓ Zsuzsanna: Tanárok a 2002/2003-as tanévben. = *Educatio*. 11. 2002. 2. 293-301
- CSÁKÓ Mihály: A felsőfokú oktatás felvételi kritériumairól = *Educatio*. 13. 2002. 2. s.a.
- CSAPÓ Benő: A nyelvtanulást és a nyelvtudást befolyásoló tényezők. = *Iskolakultúra* 11. 2001. 8. 25-35.
- FERGE Zsuzsa: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága 2. kiad. Bp. : Akad. K., 1984
- FORRAY R. Katalin Roma/cigány diákok a felsőoktatásban = *Educatio*. 13. 2002. 2. s.a.
- GAZSÓ Ferenc: A társadalmi folyamatok és a felsőoktatás. = *Eszmélet*. 35. 1997. 85-95.
- KOZMA, Tamás: Access to higher education in Hungary. = *Educatio*. 4. 1995. 3. 539-549.
- LADÁNYI Andor: A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. = *Educatio*. 4. 1995. 3. 485-500.
- LISKÓ Ilona: A szakközépiskolások felsőfokú továbbtanulása. = *Educatio*. 9. 2000. 1. 153-159.
- LUKÁCS Péter (szerk.) Merítés és kiválasztás a felsőoktatásban Bp. : FPK, 1981
- LUKÁCS Péter: Színvonal és szelekció Bp. *Educatio*, 1991
- SÁSKA Géza: A tanulatlan faragatlan? Bunkóság, avagy a társadalom reprimítívizációja. = *Új ped. szle.* 49. 1999. 5. 60-71.
- MÁTRAI Zsuzsa: Érettségi és felvételi külföldön Budapest : Műszaki Kvk., cop. 2001
- NEUWIRTH Gábor: Esélyek a felsőoktatásba jutásra. = *Educatio*. 4. 1995. 3. 415-430.

FORRAY R. Katalin: Nemzetiségek, kisebbségek. = Educatio. 7. 1998. 1. 50-66.
RÓBERT Péter: Bővülő felsőoktatás: ki jut be? = Educatio. 9. 2000. 1. 79-94.
ANDOR Mihály: Diplomás szülők gyermekei = Educatio. 11. 2002. 2. 191-210.

A tanulmány az OM, az OTKA, az FKI, a PTE, s a WJLF támogatásával készült el.